

TÜRK EDEBİYATINDA AĞUSTOSBÖCEĞİ İLE KARINCA HİKÂYESİ

Robert Anhegger

Ezop'un hikâyeleri batı kültür dünyasında La Fontaine'in onlara verdiği şekillerle yaşıya gelmişlerdir. Gerek Yunanca metin gerek ondan ilham alınarak yazılmış manzum ve mensur hikâyeler esas itibarıyla bugün mütahassısların meşgul oldukları mevzu'lardır. (Tabii mektep kitapları ve çocuklar için yazılmış hikâyeler bu hükmün dışında kalır).

İslâm kültür dünyasında ise vaziyet daha başka görünür¹. Ezop masalları diye tavsif edilen hikâyelerden ekserisinin az çok değiştirilmiş şekillerine burada da rastlanır fakat bunlarda yunanlı hikâyecinin adı geçmiyor. Türkiyede ancak avrupalılaşma hareketinin başlamasından yani XIX. asır ortalarından sonradır ki Ezop adı duyulmaya başlar². İslâm memleketlerinde o kadar rağbet gören bu çeşit-

¹ Kemal'in *Selâtinâme'sinin* edebî bir eser olarak tetkiki (bk. not 13) bu makalenin yazılmasına vesile olmuştur. Diğer mesnevîlerde olduğu gibi buna da bir çok hikâyeler serpiştirilmiş bulunuyor. Bu tarz hikâyelerin Osmanlı-Türk edebiyatındaki ehemmiyeti düşünülürse zamanla geçirdikleri muhteviyat ve şekil değişikliklerini takip etmek faydalı olsa gerektir. Burada neşrettiğimiz denemeye mevzu' olarak *Selâtinâme'*de de bulunan Ağustosböceği ile Karınca hikâyesini seçtik. Yalnız şunuda ilâve etmek istiyoruz ki İstanbul kütüphanelerinden bu mevzu'la alâkalı kitap ve makaleler tam olarak temin edilemiyor.

Bu makalenin almanca bir şekli, *Die Fabel von der Grille und der Ameise in der türkischen Literatur* ismi altında *Asiatische Studien* (Bern 1949, nu. 1/2 s. 30-54)de çıktı. Metinlerin orada almanca ve daha kısa şekil ile çıkması gibi farklardan başka bu makalede almancasına nazaran bilhassa şu değişiklikler, ilaveler v.s. gösterilebilir:

a) Almanca şeklinde s. 40 not 1 de mevzu'-ı bahs olan 5. mısraının tercümesine dair ifade ettiğim şüphe yersizdir.

b) I. faslın sonundaki küçük ilâvesiyle Letellier'in *Choix de fables* isimli hikâyekülliyatı hakkındaki yürüttüğüm mütalaa zikre değer.

c) La Fontaine'in hikâyelerinin Ahmed Oğuz Saruhan tarafından yeni bir tercümesi d) ve Münir H. Egeli'nin hikâyemize verdiği yeni şekli de ilâve edildi.

² Bu mevzu'a ait eksik bir liste için bk.: V. Chauvin, *Bibliographie des ouvrages Arabes ou relatifs aux Arabes publiés dans l'Europe Chrétienne de 1810 à 1885* (c. I-XII, Liège 1892-1922), c. II. 183 vdd., c. III. bilhassa 42 vd., 49 vdd. ve 144.—Not. 18'e de bkz.

hikâyeler arasında her nedense Ağustosböceği ile Karınca hikâyesine pek ender rastlanır³.

I. Hikâyenin eski telifleri:

1. Tetkiklerimizi hikâyede rol olan hayvanlar noktasından yürütürsek görürüz ki hikâyelerin kahramanı hep karıncadır. Karşısına çıkan hayvan ise bâzan bir kuş (bülbül, kırlangıç, karatavuk) bâzan bir böcek (zenbûr: arı, eşek arısı) nâdiren de ağustosböceğidir.

Örnek olarak 1157-60 yıllarında yazılan farsca *Sindbâdnâme*'de ve Ferîdüddîn 'Attâr'ın az sonra telif ettiği *İlâhînâme*'de anlatılan Karınca ile Arı (zenbûr) hikâyesini zikredebiliriz⁴.

³ Bu hükmümü kendilerinden kanaatlerini sorduğum meslekdaşların cevapları tekit etmiştir: Arap ve Fars edebiyatı hakkında ve bu sırada *İlâhînâme*'ye bakmamı tavsiye eden Prof. H. Ritter'e, Türk halk edebiyatı için ve Güvahi'nin *Pendnâme*'sini gözden geçirmemi söyleyen Prof. Pertev Naili Boratav'a teşekkürler ederim.

⁴ Muhammed b. 'Alî az-Zahîrî as-Samarqandî, *Sindbâdnâme* nşr. Ahmet Ateş (İstanbul 1948) S. 336 v.d.:

هدهد ... كفت: اذا جاء القضاء عبي البصر
ندائى كى باقتضای آسمانى مقاومت نتوان كرد، و از تقدیر حذر سوز ندارد
(داستان زنبور و مورچه)

و مثال آن چون آن زنبورست کى در صحرا مورچه‌ی دیند کى بهزار حیلله دانئى سوی خانه می برد، کفت: ای برادر چه مشقت است کى تو اختیار کردئى، و این چه عذابست کى تو برکزیندئى؟ بیا تا مطعم و مشرب من بینى، که تا از من بازماند بهادشاهان نرسد. خود پریدن ساخت، و مور از پیش دویندن گرفت. چون بدکان قصاب رسید، برگوشت نشست. قصاب کردی بز، و زنبور را بدو نیجه کرد و بر زمین انداخت. مور چون آن حال بدید، در دویند، و پای زنبور گرفت و می کشید و می کفت: من کان هذا مرآعه کان هذا مصرعه، چون قضا رسید، قبا تنگ آید. و کفایت و دائش سوز نکنند، مرغ زیرک بخلق آویزند.

Farîdaddîn 'Attâr, *İlâhî - Nâme*, nşr. H. Ritter, *Bibliotheca Islamica* 12, Leipzig - İstanbul 1940, s. 211 vd.

حکایت زنبور با مور

بغایت بیقرار و شادمانه	یکی زنبور می آمد ز خانه
ز حکم بندگی آزاد دیدش	مگر موری چنان دلشاد دیدش
که از شادی نکتچی در زمین تو	بدو گفت چرا شادی چنین تو
چرا نبود ز شادی در دلم شور	جوابش داد آن زنبور کای مور
زهر خوردی، می خواهم گزینم	که هر جائی که می باید نشینم
چرا اندوهگین باشم زمانی	بکام خویش میکردم جهانی
روان شد تا یکی دکان قصاب	بگفت این پاسخ و چون تیر پرتاب
در آن زنبور در زد پیش را زود	مگر از گوشت آنجا شمله بود
ز زخم او دو نیجه کشت زنبور	همی زد از قضا قصاب ساطور
در آمد مور ازویک نیجه بر داشت.	بخاک افتاد حالی تا خبر داشت
زبان بر داشته می کفت آنکاه	بزرای می کشیدش خوار در راه
نشیند بر مراد خویش هر جای	که هر کو آن خورد کورا بود رای
همه همچون تو آن بند سر انجام	همه آنچهش نباید دید ناکام
چو تو میرد بدین تا آخرت چیدست	کسی کو بر مراد خود کند زیست
بنادانی قدم در خون نهادی	چو کام از حد خود بیرون نهادی
ره خلق و گرم باید گرفتن	غرور و کبر کم باید گرفتن

Sindbâdnâme'de şekil: Hüdühüd kuşu «Bilmiyormusun ki Allahın yazdığını kimse bozamaz» hükmünü bir misalle izah ve ispat etmek için de Karınca ile Arı hikâyesini anlatır. Binbir meşakkate katlanarak mayiştini temine çalışan karıncaya arı şöyle der: «Ne diye böyle uğraşıp didiniyorsun, benimle gel beraberce yer içeriz». Karınca onun peşinden gider, bir kasap dükkânına varırlar, arı bir et parçasının üzerine konar, tesadüf tam o sırada kasap satırını bu et parçasına vurur, arı ikiye bölünür ve yere düşer. Arının ayaklarını toplayan karınca ona şöyle der: «Kaderin önünden kimse kaçamaz».

Attâr'ın anlattığı hikâye de bundan esas itibariyle farksız gibidir. Fakat şairin hikâyeden çıkardığı «hisse» başkadır. İnsan meyil ve heveslerine kapılmamalı (arı misali), Allahın emirlerine itaat etmeli ve mütevazı olmalıdır (karınca misali).

Şu halde bu hikâyeler, vermek istediği ibret dersi bakımından yazımızın mevzû'unu teşkil eden hikâyeler çerçevesinin dışında kalır. Aynı şey umûmiyetle Türk edebiyatında ve folkloründe karıncaya ve ağustosböceğine dair rastladığımız rivayetler için dahi variddir⁵.

2. Bu suretle tetkiklerimize daha başka bir istikamet vererek karınca ile ağustosböceği masallarındakine benzer bir ibret dersine dayanan hikâyeleri ele alacağız. Bu çeşit hikâyeler pek çoktur. Biz burada iki tanesinden bahsedeceğiz:

Tarlasını vaktinde ekmediği için mahsul alamıyan ve sefaletle düşüp mahvolan adamın hikâyesi.

Çiftçinin kıtlık günleri için zahiresini sakladığı yeri fare tesâdüfen keşfeder ve içeriye girip çıkacak delik açar, zahireyi aşırmaya başlar. Kıtlık olunca çiftçi işin farkına varır ve zahiresini emniyete alır. İlerisi için bir şey ayırmamış olan ihtiyatsız fare ise sefâlete düşer⁶.

کم از یک جو ص اورا زور بازوست
که وزن کوه قافین در ترازوست
کم آزاری کزین و برداری
کزین نزدیکتر راهی نداری

Bu mevzû'u yani yırtıcı bir kuş pençesinde vakitsiz can veren hayat neşesi ile dolu zembûr (arı, eşekarısı) macerasını Recâizâde Mahmûd Ekrem de bir şiirinde canlandırmış denemiştir (*Zemzeme*, İstanbul 1905, s. 26, Lahn 6). Bu ise şiir olarak muvaffak olmuş bir eser sayılmaz. (La Fontaine'in masallarının mütercimi olarak Recâizâde Ekrem'den ileride bahsedilecektir).

⁵ Tevazu'un ve kanaatkârlığın timsali olarak karıncaya dair telmihler için pek yaygındır. Meselâ krş. *Kuran*, sûre 27, b. 18, 19 ve *İncil*, Süleymân'ın mes'eleleri 6. bab., b. 6-11; bu hususda ayrıca bakınız: D. Sidersky, *Les Origines des Légendes Musulmanes dans le Coran et dans les Vies de Prophètes*, Paris 1933, s. 121 vd. Karıncaya dair türkçe tabir ve temsiller pek çoktur. Ağustosböceğinin kışın helâk olması bir mecaz olarak Emri'nin Bakî hakkındaki hicviyesinde kullanılmıştır. Bk. Agâh Sırrı Levend *Divan Edebiyatı* (2. tabı, İstanbul 1943), s. 112.

⁶ Chauvin, göst. yer. II. 115, nu. 90 ve 229, ve 16.

Bu kabilden ahlâk dersi gayesi güden daha bir çok hikâyeler zikredilebilir. Fakat bunlar bizim üzerinde durduğumuz mes'eleye yeni bir şey ilâve etmeyecektir.

3. Buna mukabil Decourdemanche tarafından türkçeden fransızcaya tercüme edilmiş olan bir hikâye üzerinde durulmağa değer⁷:

Kırlangıç bütün yazı şarkı söylemekle geçirmişti. Kış günlerinin ihtiyaçlarını düşünen karınca, bu müddet zarfında kışın erzâkını toplamak için bütün gayreti ile çalışmıştı. Soğuklar bastırınca karınca emeğinin mahsûlü olan nimetlerin ortasında tatlı istirahat günleri yaşadı. Yazın kendini zevk ve eğlenceye veren kırlangıç bütün yaşama imkânlarından mahrum kaldı. Sefâlet ve açlıktan helâk oldu. Gençlikte kazanmağa çalışmalıdır. O zaman hiç bir zahmete katlanmıyan ihtiyarlıkta sefâlete düşer.

Teferruattan sıyrılarak en kısa şekli ile yazılmış olan bu hikâyeye ile asıl mevzû'umuza biraz daha yaklaşmış bulunuyoruz. (Hikâyenin yazıldığı tarih mes'elesi hakkında aşağıda malûmat verilecektir). Burada karıncanın yanında ağustosböceği yerine bu sefer arı değil kırlangıç yani bir kuş buluyoruz. Bu da bize Sa^cdi'nin *Mecâlis-i pencâne* adlı eserinin ikinci kısmında anlattığı Karınca ile Bülbül hikâyesini hatırlatır. Her iki masal arasında bir münâsebet olsa gerektir. Sa^cdi'nin hikâyesinde ağustosböceğinin yerine bülbül geçmiş olmasına rağmen klâsik hikâyeye daha fazla uymaktadır. Anlatış tarzı aslında farscanın edebî uslûbu icabı oldukça uzatılmış ve şairânedir :

Bir bülbülün bir ağacın dalında yuvası vardı. Kazara zayıf bir karınca da aynı ağacın altında kendisine bir yuva yapmış ve bir kaç gün için oraya yerleşmişti. Karınca sabah akşam nafakasını toplamakla meşgul idi bülbül ise sabah akşam bahçenin etrafında dönüp dolaşır, güzel nağmeler tutturuyordu, ve her an güllerle râz-ü niyâzda idi. Bu hali gören karınca, bunun sonu nereye varır diye düşünüyordu. İlk bahar geçip sonbahar gelince havalar soğudu, bülbül bahçede o koku ve renklerden hiç bir iz göremedi. Yiyeceksizlikten ne yapacağını şaşırarak hemen komşusunu hatırladı, onun bütün yaz boyunca daneler topladığını düşündü ve ona koştu. Ne olur dedi, sen akıllılık edip o topladıklarından komşuluk hakkı için bana birşeyler versen... Karınca, sen çiçeklerle eğlendin de her baharın sonunda bir sonbahar olacağını unuttun mu?⁸

⁷ *Fables* (Turques,) trd. par J. A. Decourdemanche (Bibliothèque Orientale Elzévirienne, Paris 1888) s. 15 vd., nu. 7.

⁸ *Külliyât-i Sa^cdi-i Şirâzi*, yayınlayan 'Abbâs İkbâl, Tehran 1317, s. 10; Almanca hulâsası: J. v. Hammer, *Geschichte der schönen Redekünste Persiens mit einer Blüten-*

4. Bu hikâyenin, I. A. Decourdemanche tarafından neşrolunan Türk masalları (*Fables Turques* s. 277 No. 136) adlı eserinde rastladığımız diğer bir şekli iki tip arasında bir yer işgal ettiğinden, mevzû'umuzu yakından alâkalandırır. Fransız yazarın naklettiği hikâye şudur:

Karıncalar, yazı kış erzâkı düzmekle geçirmişlerdi ve mahsullerini güneşte kurutuyorlardı. Bir karatavuk onlara yaklaşıyor ve bir kaç dane buğday ödünç vermeleri için yalvarıyor. Karıncalar ona:

«Ne diye bütün yaz bomboş oturdun da erzak toplamayı düşünmedin ahbap?» diye cevap veriyorlar. Bunun üzerine karatavuk:

«Ben mi boş oturdum; hâşâ, ilkbahar gelir gelmez yolun kenarında öterim; böylece yolcuların yorgunluğunu hafifletirim» diyor. Karıncalar bu sözleri işitir işitmez gülmekten katılıyorlar ve karatavuğa diyorlar ki:

«Mademki yolcuları yazın şarkılarıyla neşelendirdin, şimdi de yaz gelinceye kadar dans edersen; onları eğlendirerek hem açlığını da avutursun». Her işi zamanında yapmıyanın sefaletе düşmesi mukadderdir.

Ağustosböceğinin yerini karatavuk almış olmasına rağmen bu hikâyenin Ezop'un kine uyduğu hemen ilk nazarda görünmektedir. (Karatavuk Türk-İslâm hikâye ve masallarında ender rastlanan bir hayvandır⁹. Decourdemanche'in karatavuk «merle» diye naklettiği kelimenin aslında ne olduğunu bilmek isterdik). Kemal'in az sonra bahsedeceğimiz hikâyesinde olduğu gibi burada da yolcuları şarkıları ile neşelendirmesi husûsunun bulunduğunu da belirtmemiz icab eder.

lese aus 200 persischen Dichtern (Wien 1818), s. 207 vd. (ayrıca bk. [J.v.] Hammer-Purgstall, *Geschichte der osmanischen Dichtkunst*, 1. c. Pest 1836, s. 26). Fransızca hülâsası için bkz. M. Louis Debeux, *La Perse* (Paris 1841) s. 448 vd.-Farsça metin şudur:

حکایت: آورده‌اند که در باغی بلبل بر شاخ درختی آشیانه داشت اتفاقاً مور ضعیفی در زیر آندرخت خانه ساخته و از هر چند روزه مقام و مسکن برداخته بلبل شب و روز کرد گلستان درمپرواز آمده و بریبط نعمات دلفریب در ساز آورده و مور بجمع نفقات لیل و نهار مشغول گشته و هزار دستان در چین و باغ باو از خوش غره شده بلبل باکل رمزی میگفت و باد صبا درمیانه غمزی میکرد چون آموغ ضعیف ناز کل و نیاز بلبل مشاهده میمود بزبان حال میگفت از این قیل و قال چه کشاید کار در وقت دیگر پدید آید چون فصل بهار رفت و موسم خزان در آمد و خار جای کل بگرفت و زاغ در مقام بلبل نشست باد خزان در وزیدن آمد و برک از درخت وزیدن گرفت رخساره برک زرد شد و نفس هوا سرد گشت از کله ابر در میریخت و از غریب هوا کافور می‌بخت ناکاه بلبل باغ در آمد نه رنگ کل دید و نه بوی سنبل شنید زبانش باهزار دستان لال بماند نه کل که جمال او بیند و نه سبزه که در کمال او نکرد از بی برکی طاقتش طاق شد و از بیثوائی از نوا فرو ماند پادش آمد که آخر نه روزی موری در زیر ایندرخت خانه داشت و دانه جمع میکرد امروز حاجت بدر او برم و بسبب قرب دار و حق جوار چیزی طلبم بلبل کرسنه ده روز بدریوزه پیش مور رفت و گفت ای عزیز سخاوت نسان بختیار است و سرمایه کامکاری من عبر عزیز خود بغفلت میگذاشتم و شب و روز بپرزه بانگ میداشتم تو زیری میکردی و ذخیره میاندوختی چه شود اگر امروز از آن نصیبی کرامت کنی مور گفت تو شب و روز در قال بودی و من در حال تو لحظه بطراوت کل مشغول بودی و دی بنظاره مغرور بهار نمیدانستی که هر بهار را خزان و هر راهبر را پایانی باشد

⁹ 5 numaralı notta sözü geçen Emri'nin hicviyesinde ise karatavuk geçmektedir. Karatavuk gibi bülbül olursun.

Decourdemanche'nin yayınladığı külliyattaki hikâyelerin aslı ve menşei nedir? Bizzat fransız muharrir önsözünde bu husûsu uzun uzadıya anlatmıştır. Kitabın ihtiva ettiği 149 hikâyeden en az 135'inin doğrudan doğruya veya bilvasıta italyan kaynaklarından gelme olduğunu muharrir tebarüz ettirmektedir. (Bu meyanda adı geçen italyan hikâyecileri: Abstemius, Rinucio d'Arezzo, Poggio'dur. Bir de bunların yanında ileride bahsedeceğimiz yunanlı Planudes vardır). Geri kalan 16 hikâyeden bu italyan kaynaklarının hiç birinde bulunmayan 5 tanesinin Ezop'un hikâyeleri ile şüphe götürmez benzerliklerini görüyoruz. Bu sebeple Decourdemanche şu neticeye varıyor: Bu külliyyatın anonim musannifi yalnız zikrettiğimiz italyan kaynaklarla iktifa etmiş herhalde ayrıca yazma menbalardan da faydalanmıştır. Bir avrupalı tarafından bir kaç nüshaya müracaat edilerek yazıldığı anlaşılan Decourdemanche'nin tercüme ettiği türkçe el yazması ise 1758 tarihinde istinsah edilmiştir. Bu tasnife XV. asır sonlarında yayınlanmış eserlerden istifade edildiğine göre külliyyatın XVI. asır başlarında meydana getirilmiş olduğu kabul olunabilir.

Decourdemanche bu mecmuanın dil husûsiyetlerine dair malûmat vermiş olsa idi, belki yazılış tarihi hakkında bir hüküm vermek imkânı hasıl olabilirdi. Mes'eleyi daha fazla münakaşa etmek suretiyle yeni nokta-i nazarlar ortaya atılabilirse de kat'î ve emin bir netice elde edilmediği gibi buna pek lüzum da yoktur. Zirâ bizi meşgul eden hikâyeye dair Decourdemanche'nin fikri, bunun *rumca* bir çok hikâye külliyyatlarının herhangi birinden alınmış olduğu merkezindedir. Bu da aşağıda serd edeceğimiz mütâlaalara uymaktadır.

5. Osmanlı İmparatorluğu dahilinde Ezop ve masallarına âşinâ bir halk zümresi vardı: Rumlar. Nitekim Ezop'un hikâyelerini ihtiva eden, kısmen de olsa tetkik edilmiş tek külliyyat türkçe konuşan ortodokslardan kalmadır¹⁰.

Mariupol'daki Prusya konsolosu Otto Blau me'muriyeti esnasında bu rumca-türkçe dil örnekleri ile meşgul olmuş ve bu mevzû'a dair

¹⁰ Bk. J. Eckmann, *Anadolu Karamanlı ağızlarına ait araştırmalar*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya fakültesi dergisi, cilt VIII, sayı 1-2, s. 165-200, Ankara 1950, s. 166 not 8'e. Müellif Karamanlılar ağızı ile yazılmış eserler münasebetiyle şunu söylüyor: «Bunlar arasında dünya edebiyatı tarihi bakımından çok mühim bir eser de vardır. Bu İ. s. III. asırda yaşamış olan Yunan yazarı Heliodorus'un Theagenes ile Kharikleia adlı romanının E. Misealides tarafından yapılan ve 1851 de İstanbulda neşredilen tercümesidir. Bu tercüme... bu eski Yunan romanının Anadolu Karamanlıları arasında XIX. asrın ortasında hâlâ rağbet görmekte olduğunu göstermek bakımından dikkate değer». [Naklettiğim bu satırlar makalenin aslında italik değildir].

Alman Şark cemiyetinin mecmuasında makaleler yazmıştır¹¹. Otto Blau'un bu makalelerinden öğrendiğimize göre Mariupol'da ve civarında bir Rum kolonisi yaşamakta idi. Bunlar 1770 yıllarında Kırım'dan buraya hicret etmişlerdi. Bu şehirde 1777 civarında yazılmış iki el yazması bulundu ki daha sonra bunlar Otto Blau'un eline geçti. Buna zata göre yazmalar Osmanlıcanın tesiri altında kalan XVII. asır Kırım Türkçesi örneklerini ihtiva etmektedir. Son zamanlarda ise J. Eckmann Blau'un bu fikrine itiraz ederek sözü geçen yazmaların Kırım Türk halk ağzı ile değil Anadolu-Karamanlı ağızlarından biriyle yazıldığını iddia etmiştir.¹² El yazmalarından ikincisi, esas itibariyle Maximos Planudes'e¹³ kısmen de başka ve daha eski kaynaklara dayanan meşhur *Vita Ezopi* (Ezop'un hayatı ve hikâyeleri) adlı eserinin mensur tercümesini ihtiva ediyor.

Otto Blau bu kitabından bâzı hikâyeleri, bu arada Kurbağa ile Fare hikâyesini alıp neşretmiştir. Neşredilen hikâyeler arasında malesef Ağustosböceği ile Karınca hikâyesi yoktur. Halbuki onun neşri bizim için mühim olurdu, zirâ bu hikâyenin şimdiye kadar meçhûlümüz olan manzûm bir şekli vardır: Bu hikâye *Selâtinâme-i Âl-i Osman* adlı manzûm bir Osmanlı kroniğinde geçmektedir.

Müellifi, hayatı hakkında malûmatımız olmıyan Kemal isminde birisidir. Prof. Fuad Köprülü ve Fr. Babinger'e göre Bergama'lı Sarıca Kemalden başka bir kimse olmayan bu şair tetkikimizce diğer bir Kemal olsa gerekir¹⁴. Kendisi 1490'da tamamlanmış eserinde gazellerinin pek yayıldığı ve şimdiye kadar elde edemediğimiz iki eser daha yazdığını kaydediyor¹⁵. Kemal'in şairliği hakkında hüküm vermek pek güçtür, zirâ elimizdeki biricik nüsha gayet kötüdür. Eserinin bu günkü şekline bakılırsa 3000 küsur beyti ihtiva eden bir mesnevîyi muvaffakiyetle yazmak için kâfi derecede kabiliyetli olmadığını itiraf etmemiz gerektir. Bununla beraber bu eserdeki hikâyelerinden bâzılarında olduk-

¹¹ Dr. Otto Blau: *Griechisch-türkische Sprachproben aus Mariupoler Handschriften* (mit lithogr. Tafel) ve: *Über die griechisch-türkische Mischbevölkerung um Mariupol*, ZDMG, c. 28. (Leipzig 1879) s. 562-76 ve 576-83.

¹² J. Eckmann göst. y. not 4.

¹³ Bu zat XIV. asırda Bizans'da yaşamıştır. Ezop'un masallarından meydana getirdiği külliyyatın ve Yunanlı masalının masallaştırılmış bir hal tercümesinin müellifi olarak tanınmıştır.

¹⁴ Yazma nüsha Üniv. ktb. T. Y. nu. 331. Bu eserin Türk Tarih kurumu yayınları arasında yapılacak bir baskısı bu makalenin müellifi tarafından hazırlanmıştır. *Selâtinâme*'de hikâyeler ve müellifin Sarıca Kemal olup olmadığı mes'elesi için *Türkiyat mecmua*'sında çıkacak olan makaleme bakınız.

¹⁵ *Selâtinâme*, s. 185 beyt 4.

ça başarı göstermiştir. Bunlardan bir tanesi işte bu Karınca ve Çırlayık hikâyesidir :

Kemal, yârân katına nasıl geldiğini, eserini gösterdiğini ve onların kendisini çok methettiklerini anlatıyor, fakat onlar *türkçe* yazılmış olan bu eseri büyüklere sunmak istediğini işidince gülüp diyorlar (s. 188 beyt. 1 — s. 189 beyt. 9)¹⁶:

Ne dërsin bunı ortaya yetürüb
 Bu Türkî başına haller getürüb
 Neñe yarar gider Türkî dilile
 Gelesin ortaya işbu bilile
 Senüñ hâlün o çırlayığa beñzer
 Karınca ile olmışdur bürāzer
 Münāsib-hāl olur işbu hikāyet
 Ki diñle nice kılmışam rivāyet
 5 Var imiş çırlayık bir beli ince
 Anuñla kardaş olmuş bir karınca
 Edermiş çırlayık her geçene sāz
 Geçenden kesmez imiş hergiz āvāz
 Geçene sāz ile āheng edermiş
 Avāz ile cihānı teng edermiş
 Kış erişdi görür keser avāzın
 Neñedür halka çalmaz oldı sāzın
 Kanat büzülüb ağaca yapışur
 Kalur ağac buğağında apışur
 10 Gelüb ol kardaşı karıncaya dër
 Kerem êt baña öldüm bir gıdā vër
 Beğāyet hālüm olmuşdur mükedder
 Baña rahm eyle beni koma ebter
 Elüm dut yoħsa uş gitdi hayātum
 Neye dönmiş durur bir gör-e zātum
 Alur karınca bundan bu cevābı
 Dönüb çırlayığa êtdi hitābı
 Dëdi yaz olıcağ çekersin āvāz
 Edersin her kişiyeye gögcek sāz

¹⁶ Kullandığımız transkripsiyon v.s. için bk. R. Anhegger, *16. asır şairlerinden Za'ifî, Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı dergisi* c. IV, sayı 1-2, s. 133-166, İstanbul 1950 s. 135 vd. Bu parçanın faksimilesi verildiği için aşağıda yalnız mühim farklar gösterildi.

1b) başına: doğrusu başuña? // 4a) hāl olur: hāl (olur: yazmada bir ikinci elin tashihi // 6b) kesmez (miş: ikinci elin tashihi) // 8b) Neñedür: nedendür manâsına? // 15b) Ādem: bir ādem (bir kelimesi i. e. tarafından çizilmiştir // 18b) Görürsin: كورست (?) // 20 b) kılllet: غلت

- 15 Dolar āvāzuñ ile işbu ʿālem
 Avāzuñdan geçemez degme ādem
 Kılursın her kişiye dürlü sâzı
 Olursın her bir ile dil-nevâzı
 Avāzuñdan senüñ kimse duramaz
 O rāhat gölge bulub oturamaz
 Geçene eyleyince sâz u sūzi.
 Görürsün kış kılsa kād-i ruzî
 Behey biçāre kış érdi ölürsün
 Uzağdur kış nice dirilürsün
- 20 Bu sâzuñdan saña uş érdi nāle
 Bu kıllit üstüne oldu havāle
 Bu sözi çırlayık qarıncadan gūş
 Edüben bu arada oldu hāmūş
 Senüñ hālün o çırlayıkā beñzer...

Bu son mısradan sonra Kemal tekrar asıl mevzú'una dönüyor.

Kemal'in şimdiye kadar bizce malûm olan tek yazması XVII. asırda istinsah edilmiş olduğu anlaşılan ve maalesef câhil bir kalem-den çıkan bir nüshadır. Bâhusus yukarıdaki şiiri ihtiva eden sahifeler pek bozuktur. Yüksek osmanlıcanın zerâfetine erişmemekle beraber tasvir ve anlatış kendi seviyesine göre hoş, canlı ve caziptir. Hikâye, uyandırılmak istenen tesir göz önünde tutularak biraz değiştirilmiş, fakat Ezop'unkinden fazla uzaklaşmamıştır. Kemal'in hikâyesinin kaynağı nedir? Bu günkü vaziyete göre bunu tesbit etmek mümkün de-gilsede, bu hikâyenin doğrudan doğruya veya bilvasıta *rumca* rivayet-lerinden gelmiş olduğu kuvvetle tahmin edilebilir.

6. Bu hikâyenin XVI. asır başlarında tanınmış olduğunu bize Güvâ-hî'nin *Pendnâme*'sinin aşağıdaki lâtifesi göstermektedir. İçinde bir çok atasözleri ve tâbirler bulunan bu eser, mevize, hikâye, lâtife v.s. den ibaret olan 20 den fazla fasıldan mürekkeptir. Nitekim bu lâtifede de bizim Ağustosböceği ve Çırlayık hikâyesinin kısaltılmış bir şekli, müellifin ifade etmek istediği ahlak dersi ve nasihatlarla zemin teşkil ediyor¹⁷:

¹⁷ 933 (8.X.1526'da başlar) senesinde bitirilen *Pendnâme-i Güvâhî*'nin ehemmiye-tine ilk defa Fuad Köprülü işaret etti. Bk. Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Lâfti Paşa-Türkiyat mecmuası* c. I. s. 119 - 150, İstanbul 1925, s. 138.

Şimdilik tesbit edebildiğimiz nüshalar şunlardır:

L: Lala İsmail (Murad Molla ktb.) nu. 242; 962 (1554/55) tarihli, 72 varak: hikâyemiz v. 32 a' dadır.

Ü: Üniversitesi kütüphanesi, Türkçe yazmalar. nu. 1907; 57 varaklı, hikâyemiz vrk. 24 a' dadır.

Biri birinüz ile kamu demde
 Gerek hoşluğunuz şādīde gamda
 Ki ol derd-i şikemden olcağ zār
 Düşer dāmen götürmek saña nāçār
 Ağızla konuşıyı izzet gerekse
 Hudādan rahmet ü cennet gerekse

Laṭīfe

15 Müdām ét yatlu konuşıya velī al
 Yüzün suynı yüzüzden satun al
 Göçer cehdile anı yā göçe-gör
 Binüb yügrüğe yüzüzden kaçça-gör
 Yaramaz konuşınuñ dutma gümānı
 Yedi konuşıya dek érür ziyānı

Bununla beraber bu hikâyenin artık kaybolduğu anlaşılıyor. Ancak çok sonra XIX. asırda Ezop ve La Fontaine'in tanınması ile yeniden edebiyata giriyor.

7. Ezop ve La Fontaine'in tercümelerini tetkike girişmeden önce buraya kadarki tetkiklerimizin bir neticesi olarak şunu kabul etmek zorundayız: Hikâyenin bize malûm olan te'lifleri arasında menşeleri ve değişmelerini gösteren bir münasebet şeceresi tesbit etmek imkânsızdır. Belki sadece belli rivayetlerden her biri kendisine has bir vasıf gösteriyor. Meselâ karatavuğun macerasını anlatan rivâyetle Kemal'in te'lifinde çırılçık rivâyetindeki yolcuları şarkısı ile eğlendirme motifi gibi. Fakat bütün bunlar birbirinden ayrı kalmış tezahürlerdir. Bunları bağlama imkânını sağlayacak yeni, mütevassıt rivâyetlerin bulunmasından sonradır ki sağlam ve güvenilir bir şecere kurmak mümkün olacaktır.

Diğer taraftan neşr ettiğimiz şekillerden anlaşıldığı gibi hikâyemiz, bu cins hikâyelerle beraber türkçe konuşan azınlıklar bilhassa Rumlar yahut Ortodoks Türkler arasında devam edegeldiği halde gerek Osmanlı-Türk edebiyatına gerek Halk edebiyatında esaslı bir şekilde yerleşmemiştir¹⁸.

¹⁸ Ezop hikâyelerinin problemi hâlâ tam vuzuh kesbetmiş değildir. Lokman ile olan münasebeti için bk. B. Heller, *Luqmân, Handwörterbuch des Islam*. Leiden 1941, s. 366 ve orada sözü geçen tetkikler. Bu meyanda Ezop'un uygurlarca tanınmış olduğunu zikretmeliyiz. Chocko'da bulunmuş metinler arasında iki eksik parçada rastlanan kayıtlar bu hususda me'haz olarak gösterilebilir. Bu metinlerden biri bir «giriş»in parçası olsa gerek, ikincisinin mevzu'u Koyun ile Domuzun macerasıdır. Ezop burada Yosipos şeklinde yazılmıştır. Krş. A. v. Coq, *Türkische Manichaica aus Chotscho III (Abhd.*

II. Yeni te'lif ve tercümeleler

1) Ezop ve La Fontaine'in Türk edebiyatına girmesi Avrupa, daha doğrusu Fransız edebiyatının tesiri altında meydana gelmiştir. Burada verebileceğimiz en eski örnek L. Victor Letellier tarafından 1826 da Paris'te neşr olunan şu eserdir: türkçe ismi *Türk dilinde İstanbuldan götürülmüş olan ve şimdiyedek basma olunmamış nüshadan emsâl-i güzîdenin mecmu'asıdır ki bir Fransa tercümesiyle tab^c ve temsil olunmuştur*, fransızcası ise *Choix de Fables, traduites en Türk par un effendi de Constantinople et publiées avec une version française et un glossaire*. Türkçesi: Bir İstanbul efendisi tarafından türkçeye çevrilmiş seçme masallar Fransızca tercümesi ve lûgatçe ile. Demek oluyor ki bu ibâyeye göre elimizdeki masallar bir tercüme eseridir. Fakat önsözden anlaşıldığı gibi vaziyet şudur: Letellier türkçe öğre-

d. Preuss. Ak d. Wiss. nu. 2, Berlin 1922 s. 33.) (Bu malûmat için Prof. Rahmeti Arat'a teşekkürle borçluyum.) Bununla beraber aslında büyük bir değer taşıyan bu keşfin bizim mes'elemiz bakımından bir ehemmiyeti olmaması lâzımdır. Zira Uygurların bilvasıta da olsa Ezop masallarını Osmanlılar arasına geçirmiş olmalarını kabul etmek zordur. Uygurca metinde rastlanan Yosipos şeklinin Osmanlı-Türk edebiyatında ortaya çıkması vak'ası da bunu te'yid eder.

Ancak şu var ki şimdiye kadar yalnız Avrupa kütüphanelerinden bâzısında rastladığımız bir Ezop masalları yazma gurubu mevcuttur. Burada Ezop ايسا پوس gibi şekillerde geçmektedir. Bk. meselâ E. Blochet, *Catalogue des manuscrits turcs*, I., Paris 1932, s. 358, nu. 453. Bu yazmada «bir müsteşrikin eliyle yazılmış Ezop masalları mevcuttur»; bk. ayrıca zikr. o. y. *Supplément* s. 30, nu. 676: Hikâyât-i Isepos «XIX uncu asırda yazılmış türkçe bir nesih hattıyla». Sonra: H. Ethé, *Catalogue of the Persian, Turkish ... Manuscripts in the Bodleian Library*, II. Oxford 1930, s. 1194. nu. (71) 2169 «1752'de takdim edildi» ve: *Handlist of Oriental Manuscripts of the Bibliotheca Lindesia* (Aberdeen) 1898, s. 241, 248, 252, yazma takriben 1800 senelerinde yazılmıştır.

Bu listeye yukarıda bahsî geçen Blau'un bulduğu Ezop külliyatının, Kırım'daki türkçe konuşan rumların msl. Anadoluda yaşayan türkçe konuşan dindaşlarının hars ve kültürü esas itibariyle müşterek olduğunu göz önünde tutarak ilave etmek icab ettiği gibi Decourdemanche'in yayınladığı hikâyeleri de bir dereceye kadar bu kategoriye dahil edebiliriz. Fakat, bütün bu çeşit eser ve yazmaları tetkik etmeden evvel bir hüküm vermek mümkün değildir. (Bu meyanda görebildiğim yukarıda ismi geçen Oxford nüshasında Ağustosböceği ile Karınca hikâyesinin geçmediğini söyleyelim). Bununla beraber yukarda da tebâruz ettirdiğim gibi mevzû'-ı bahs olan bu Ezop masallarını doğrudan doğruya Osmanlı-Türk edebiyatına ve Halk edebiyatına bağlamak mümkün olmayacağı fikrindeyim. Ayrıca Ezop'un «Yosipos» şeklinin XIX. asırda bir Ermeni tarafından türkçe neşrolunan bir kitapda geçmesi bir delil daha teşkil ediyor. (*Tercüme-i Yosipos*, tercüme eden Diyarbakırlı Çelebizâde Agop Lütfi, Zartaryan fabrikasında 1290=1873 senesinde tab'edilmişdi. İsmail Habib Sevük, *Avrupa edebiyatı ve biz*, 1. cild, İstanbul 1940, s. 67 vdd.'e bk.). Diğer taraftan bu gibi hikâyeye külliyatlarının kaleme alınmasında Avrupalıların tesirinin de mevcut olduğu tasavvur edilebilir. Nitekim Levelier'nin *Choix de Fables* isimli eserinde bunu gösterebildik.

nenlere bir okuma kitabı vermek maksadiyle bu kitabı hazırladı. Bu işde M. Viguiet 'ye ait olan bir yazmadan istifade etti. Viguiet 'ye gelince, İstanbul 'da misyoner olarak bulunmuş, orada 1790 da halk dilini esas alarak *Eléments de la Langue Turque* (Türk dilinin esasları)nı yayınlamıştır. Bu kitapta bizzat kaleme aldığı orta oyununu andıran «Vaudeville» şeklinde bir piyes neşretti. Eser o kadar beğenildi ki farsçaya, arapçaya, daha sonra almancaya bile tercüme edildi.¹⁹ İşte Viguiet, dil öğretme gayesiyle bir hikâye kitabı neşretmek için muhtelif hikâyeler ihtiva eden anonim ve tarihsiz bir yazmayı alıp üzerinde çalışarak başdan sonuna kadar tetkik etmişti. Ölümünden sonra Letellier bu yazmayı elimizdeki şekil neşretti. Bu hazırlama esnasında hikâyelerin ne derecede değişikliklere uğratıldığı anlaşılıyorsa da her halde hikâyemiz şimdiye kadar meşgul olduğumuz şekillerden farklıdır. Zira her ne kadar bir çok cihetten Ezop 'unkini andırıyorsa da yine de La Fontaine 'nin tesiri göze çarpmaktadır. Nitekim karıncanın hasisliği ve katı kalpliliğine işaret edilmesi eski te'liflerde olmadığı halde şiirin bu şeklinde yer alır. (Bu, hikâyenin asıl karakterini ehemmiyetli surette değiştiren ve onu «burjuva» zevkine uygun psikolojik bir hava içinde nakleden bir «tenkit» unsurudur).

Letellier 'in verdiği metin şudur:

Bir çırtlak bütün yazı ötmek ile geçüb [!] kışa zahire tedarik etmeyüb tedariksiz kaldı. Anın bir karınca komşusu var idi. Yazın kışı geleceğinden gafil olmayub zahmet ile kış tedarikin taşıyub hazırlamış idi. Çırtlak ana bir kaç dane yiyecek istemeğe vardı ve mahrum çıktı. Karınca bahillik yüzün tutub eyitdi: «Ey benim akıllu hemşirem yazın işin ne idi? Zahiren ne tez düketdin?» dedi. Çırtlak dedi ki: «Yazın hiç bir işe el urmadım, ancak benim işim ötmek idi». Karınca ana gülerek der ki: «Şimdi ancak senin işin hora depmek ola!» dedi ve yüzüne kapuyu kapadı.

Bu ana misaldir ki akıllu adam bu dünyaya ol kadar mukayyed olmaz, illâ gelecek zamanı ziyade fikr eder ve bu dünya umûruna takayyüd etmeyelim de gelecek âhîret zahiresinin tedârikini görelim.²⁰

¹⁹ *Mehmed Tschelebi, ein ursprünglich Türkisch verfasster Schwank in neupersischer Übersetzung*, hrg. und ins Deutsche übertragen von Leopold Pekotsch und untersucht... von Dr. Maximilian Bittner (Wien 1905) s. VI vd.

²⁰ *Choix de Fables* türkçesi s. 6 (burada çırlayık چرتلاق şeklinde geçiyor, telâffuz, kitabın lughatçesinde s. 132'da چرتلاق «tchertluq» [= çırtlak] şeklinde verildi). Fransızcası s. 2.

Her ne kadar aynı şekil, yalnız bu sefer modernleştirilmiş bir dille 1291 (1884) Bulak'ta *Hayvânât ve tuyûr hikâyeleri* adlı bir eser halinde basıldıysa da²¹ bu ilk *mensur* tercümelerinin pek tutulmadığı, hiç olmazsa devamlı bir iz bırakmadığı anlaşılıyor.

Bu nevi tecrübelerle sonradan bilhassa öğretmen çevrelerinde didaktik bir gaye takip edildiği de hikâyelerin terbiyevî değerinin ön plânda tutulduğu görülüyor. Bu asır başında *Tedrisât-i iptidâiye mecmuası* ile 1922-25 yıllarında neşredilen *Muallimler mecmuasında* okuduğumuz tercüme bu zümredendir.²² Umûmiyetle muhtelif mecmualarda neşredilmiş olan ve çocuklara mahsus rivayetlerin tercümelerini bir araya toplamak ve tetkik etmek başlı başına bir iştir ve bizim mevzû'umuz için de zarurî değildir.

2. Ezop'un tercüme hakkında şunları söylemekle iktifa edebiliyoruz:

Ermeni harfleri ile türkçe olarak 1866 ve 1873 yıllarında yayınlanan iki tercüme ile 1294 (1877) de çıkan ve hemen hemen bulunmayan *Menâkıb-ı hayvân berây-ı teşhîz-i ezhân* adlı eser zikredilebilir.²³

²¹ 33 sahife, resimli; yayınlayan: Celîl Muhîbna. Buna mukabil, Cenâb-i Mevlî Muhammed Mehdî Vâsîf tarafından, neşrolunan *Hikâyât-i dilpesend* (Lucknow 1880) adlı kitapta s. 54., nu. 135'de neşredilmiş olan farsca mensur telif, bir avrupa dilinde yazılmış Ezop hikâyesinden alınmış olmalıdır. (Her iki rivayet hakkındaki bilgileri Dr. A. Tietze'ye borçluyum.) Adı geçen metin şudur:

حکایت مور و ملخ
آوردہ اندکہ مورچکان در فصل زمستان ذخیرہ خودرا خشک میکردند ملخ کرستہ بطور خیرات چیزى در خواست کرد مورچکان آن مسرفرا گفتند اگر تو در تابستان ذخیرہ مى نهادى در زمستان محتاج نمیشدى ملخ گفت ای مورچکان شما خوب میدانید کہ من بیکار نبودم و در همه فصل نعمه میکردم مورچکان گفتند مناسب حال تو اینست کہ همه سالرا طوب انکیز کنى و از بجز نعمه کہ در تابستان کردہ در زمستان رقص کنى خلاصه کهالت و سقى سر چیشمى بدى و بدبختى است

²² Meselâ *Muallimler mecmuası*'nda muallim Mehmet Sıraceddin Hasıroğlu'nun bir kaç tercümesi çıkmıştır. Sıraceddin'in Ağustosböceği ile Karınca tercümesini tesbit edemedik, ve muhtemel de görmüyoruz. Çünkü onun tarafından ilk mektepler için hazırlanan *Çocuk kitabı, kolay kıraat* (Hilmi kütüphanesi İstanbul 1341 s. 125) de Fikret'in tercümesi bulunuyor. Sıraceddin, telif ve tercüme ettiği hikâyelerden bir kitap vücade getirdi: *Çocuklarına hikâyeler*. İlk ve orta mekteplerine mahsustur (Kanaat kütüphanesi İstanbul 1928). Hilmi kütüphanesinin sahibi bay Hilmi Çığıraçan'ın bize anlattığına göre Sıraceddin'in bütün telif ve tercüme hikâyelerinin bastırılmasına karar verilmişse de Sıraceddin'in ölümü üzerine bu işe devam edilememiştir. Mehmet Sıraceddin 1877'de doğdu 1938'de öldü, bk. *Türk Meşhurları ansiklopedisi*, yazar İbrahim Alâettin Gövsa (İstanbul 1947) s. 336. Ayrıca bk. Türker Acaroğlu, *Çocuk Şiirleri Antolojisi*, Ankara 1944, bilhassa s. 58 vdd. ve önsöze.

²³ Bu çeşit hikâyelerin muhtelif zamanlarda türkçeye yapılan tercüme ve adaptasyonları hakkında çok faydalı malûmatı İsmail Habib Sevük bir araya toplamıştır. Fakat onun verdiği bilgi tam değildir. (Meselâ Tefvik Fikret'ten bahsetmemiştir). Bk. İs-

Ezop'dan ilk ciddi tercüme 1945 de Millî Eğitim bakanlığı tarafından yayınlanan Dünya Klâsikleri serisi arasında çıkmıştır. Mütercimi metin olarak Emile Chambrey'in fransızca tercümesini ele almıştır²⁴:

Ağustosböceği ile karınca. Bir kış günüymüş, karıncalar ıslanan azıklarını çıkarmışlar, güneşte kurutuyorlarmış. Ağustosböceğinin biri pek acıkmış, gelmiş, karıncalardan bir lokma yiyecek istemiş. «Sen de yazın yiyecek toplasaydın ya! Şimdi böyle aç kalmazdın» demişler. Ağustosböceği: «Yazın yiyecek düşünmeye vaktim yoktu ki! Tatlı tatlı şarkılar söylüyordum!» demiş. «Madem yazın şarkı söyledi oynarsın!» demişler. Başınıza bir felâket gelmesin dersiniz her işinizde yarını da düşünmelisiniz.

3. La Fontaine'den türkçeye çevrilen ilk şiir Şinâsî'nin (1824-1888) *Terceme-i manzume* adlı küçük risalesinde 1859'da neşredilmiş olan meşhur Kurt ile Kuzu hikâyesi olsa gerektir.²⁵ Şinâsî'den örnek alan Recâzâde Mahmud Ekrem (1841-1914) de La Fontaine'i tercüme hevesine düşmüştür. Önce bu işi hece vezni ile yapmağı denedi ve kendi ifadesine göre bu işte başarı elde edemeyince aruza döndü. İşte mevzû'umuzu teşkil eden Ağustosböceği ile Karınca masalı ile ilk meşgul olan Recâzâde Mahmud Ekremdir. Tercümesi ilk defa 1881'de *Hazine-i evrâk*'da basılmıştır²⁶:

mail Halil Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve biz*. c. 1. İstanbul 1940, c. 2. 1941. Ezop için bk. c. 1. s. 67 vdd. La Fontaine için c. 2. s. 54-57. Ayrıca Doç. Dr. Mehmet Kaplan'ın yaptırdığı şu travaya bk.: Zekiye Sorak, *Tanzimat'tan Servet-i Fünun'a kadar yapılan manzum ve mansur şiir tercümeleri*. 1947/48. Yukarıda makalemizin metninde zikredilen üç tercümei görmemiz mümkün olmadı. Bunlardan İsmail Habib Sevük'ün kitabındaki malûmata dayanarak bahsedildi. İsmail Habib'de zikredilen Ezop'e dair risale (Ebbüzîyâ Tevfik, Kütüphâne-i meşâhir, nu. 8 İstanbul 1300/1884), M. Planudes'e göre Ezop biografisinin masalları ihtiva etmiyen serbest bir tercümesidir.

²⁴ Dünya edebiyatından tercüme. Yunan klasikleri nu. 70, *Aisopos masalları*, tercüme eden Nurullah Ataç, İstanbul 1945 s. 183 nu. 336. Emile Chambry, *Ezope, Fables* (Coll. des Universités de France, Paris 1927) s. 146, nu. 335.

²⁵ Bu, Şinâsî'nin tercüme edip *Terceme-i manzûme* adlı kitabına aldığı tek La Fontaine hikâyesidir.

²⁶ *Hazine-i evrâk*, 2 (İstanbul, Mayıs 1297) s. 20. Ayrıca bk. Mustafa Nihat Özön, *Batı dillerinden şiir tercümeleri*, *Tercüme dergisi*, Millî Eğitim Bakanlığı yayınlarından cilt 6 sayı 34 - 36, (Ankara Mart 1946 s. 451 - 463) s. 452 ve 458; Fevziye Abdullah Tansel, *Garp dillerinden manzum tercüme*, 1839 - 1908. (zıkr. o. y. 464 - 475) s. 470 ve 474. Tercüme ile mukayese kolaylaştırmak için La Fontaine'in metnini aşağıya alıyorum:

La cigale ayant chanté
Tout l'été
Se trouva fort dépourvue

Ağustosböceği ile Karınca

İş edip kendine âhenk ile zevk eylemeyi
 Yazı beyhude geçirmişti ağustosböceği
 Geldi birdenbire vaktâ ki zamân-i sermâ
 Başladı kaht ü galâ olmya dehşet fermâ
 Ne örümcek kurusu var ne de bir sivrisinek
 Yok idi hâsılı bir habbecik olsun yiyecek
 Şiddet-i cû ile bîçâre ezildi bitti
 Komşusu mûra gidib hâlini i'lâm etti
 Sâl-i âtiye kadar eylemeyi sadd-i ramak
 Bir iki habbe ödünç istedi pek yalvararak
 Dedi ki: «Hem de hulûl etmeden evvel mevsîm
 Ma'a fazla ödemek üzre size söz veririm».
 Etmemiş 'âdet ödünç vermeyi bir kimseye mûr
 Kendisinde bu idi var ise bir parça kusûr
 Bu cihetle böceğe sordu ki: Vakt-i germâ
 Ne idi meşgaleniz bilsek olur mu 'acabâ?
 Böcek
 «Bâri ma'zûr görün eylediniz çünkü su'al
 Şevk ile türkû çağırmaktı işim rûz-ü leyâl»
 Karınca
 «İşiniz çünkü tagannîmiş efendim o zamân
 Durmayub şimdi de raks eyleyiniz bâri hemân».

Quand la bise fat venue :
 Pas un seul petit morceau
 De mouche ou de vermisseau
 Elle alla crier famine
 Chez la fourmi sa voisine,
 La priant de lui prêter
 Quelque grain pour subsister
 Jusqu'à la saison nouvelle.
 «Je vous paierai», lui dit-elle
 «Avant l'Oût, foi d'animal,
 Intérêt et principal».
 La fourmi n'est pas prêteuse :
 C'est là son moindre défaut.
 «Que faisiez-vous au temps chaud ?
 Dit-elle à cette emprunteuse.
 «Nuit et jour à tout venant
 Je chantois, ne vous déplaise»
 «Vous chantiez ! j'en suis fort aise ;
 Eh bien ! Dansez maintenant.»

La Fontaine'nin metnine sıkı bağlılık açıkça görülüyor. Asıl metindeki ritimden adamakıllı ayrılmış bir vezinle, mevzuun icab ettirdiği kıvraklığı vermiyen bir nazım şekli ile ve ayrıca bu gün için eskimiş bir dille yazılmış olan bu manzûme nihayet nazım kılıfına girmiş bir nesirdir. Halbuki Tevfik Fikret'in (1867-1915) tercümesi bambaşkadır. O mevzû'a daha serbestçe bir şekil veriyor. Türk hece veznine kısa sekizli kalıbı sayesinde La Fontaine'nin şiirindeki âhenği yakalıyor. Gerek ifade gerek dil (bir iki kelime hariç) halka yakındır ve şiir, tercümesindenberi geçen 35 yıl içinde tazeliğinden bir şey kaybetmemiştir. Aynı zamanda bu şiir Tevfik Fikret'in nasıl ince hislerle meşbûc olduğunu bize bir defa daha gösteriyor²⁷: Karıncanın zâlim cimriliği Fikret'te, La Fontaine'nin şiirinde göremediğimiz şekilde mahkûm ediliyor.

Ağustosböceği ile Karınca

Karıncayı tanırırsınız:
 Minimini bir hayvandır.
 Fakat gayet çalışkandır,
 Gayet tutumludur, yalnız,
 Pek hodkâmdır; bu bir kusur:
 Hodkâm olan zâlim olur.
 Bir gün ağustosböceği
 Tenbel tenbel ötüp durmak
 Neticesi aç kalarak,
 Karıncadan göreceği
 Bürûdete bakmaz, gider,
 Bir lokma şey rica eder.
 Der ki: «Acıyınız bize,
 Çoluk çocuk evde açız;
 İnenize muhtacız»
 Karınca bir yüreksize
 Lâyık huşûnetle sorar:
 «Aç mısınız?... Ya o kadar
 Uzun, güzel günler oldu;
 O günlerde ne yaptınız?»
 Böcekler inler: «Açız! Açız!
 Bakın, benzim nasıl soldu;
 O günlerde gülen, öten,
 Sazla sözle eğlenen ben

²⁷ İlk defa *Şermîn* adlı kitabında yayınlanmıştır. (İst. Kanaat matbaası 1320. s. 73).

Bugün, bakın, ne haldeyim!
 Vallah açız, billah açız;
 Halimize acıyınız!
 Karınca eğlenir: «Beyim,
 Şimdi de raksedin, ne var?
 Yazın çalan kışın oynar!»

4. Fakat artık La Fontaine masallarını serbest değil aslına sadık olarak Türkçeye çevirmek zamanı gelmişti. Türk edebiyatı bu tercüme-yi, yeni şiir gelişmesinde bir çığır açan Orhan Veli Kanık'ın kalemiyle kazanmış oldu. Orhan Veli'nin çevirdiği elli şiir arasında²⁸ şüphesiz ki «Ağustosböceği ile Karınca hikâyesi» en güzellerinden biridir. Bununla beraber Fransızca aslı ile ilk dört mısra'ı Sabahattin Eyüboğlu'nun olan bu tercümede²⁹ ancak dikkatle okunduğu zaman duyulabilen bir başkalık seziliyor. Bu da, iki şairi, daha doğrusu iki şairin yaşadığı asırları ayıran değişik bir hayat duyusundan ileri gelse gerek. Her ne kadar La Fontaine kendisi bir nevi ağustosböceği hayatı sürmüşse de bu cins hikâyelerden alınan hisse, devri ve dolayısıyla kendisi için ahlaki bir gerçek teşkil ediyordu³⁰. Halbuki zamanımızda hikâyelerin bu tarafı pek ciddiye alınmıyor ve alınmaz da. O yüzden olacak ki aslına nazaran daha alaylı bir havanın esdiğini daha «teklifsizce» bir lisan kullanıldığını fark ediyoruz:

Cırcır böceği ile karınca

Cırcır böceği çaldı saz,
 Bütün yaz.
 Derken kış da geldi, çattı,
 Seninkinde şafak attı.
 Baktı ki yok hiç yiyecek
 Ne bir sinek, ne bir böcek,
 Kalktı karıncaya gitti;
 Yandı, yakıldı, ah etti.
 Üç beş buğdaydan ne çıkar,
 Gelecek mevsime kadar
 Bir kaç tane borç istedi.

²⁸ *La Fontaine'in masallarının seçme tercümeleri* 1948'da Doğan Kardeş yayınları (İstanbul) arasında iki kitap halinde çıkmıştır.

²⁹ Sabahattin Eyüboğlu, *Francis James, Bir konuşma, Tercüme*, No. 34-36, şiir-özel sayısı, İstanbul 1946, s. 339.

³⁰ Bak msl. Kedi ile iki Serçe masalına: «Nasıl bir hisse çıkarsam bu işten? Çünkü kü yarım kalmış sayılır hissesiz kıssalar» (A. Oğuz Saruhan trc. s.111 vd., bkz. not 31).

İşin kötüsü karınca
 Borca hiç alışmamıştı;
 Bu ricacıya çıkıştı.
 — «Ne yaptınız yaz boyunca?»
 — «Ne mi yaptım? Saz çaldım saz!»
 «İnayet buyurun, dedi,
 Yemin billâh ederim,
 Eylülle kalmaz öderim,
 — «Ya, öyle mi? Demek ki siz
 Yazı sazla geçirdiniz:
 Şimdi de oynayın biraz».

Orhan Veli'nin tercümesi çıktıktan ancak bir yıl sonra Ahmet Oğuz Saruhan, Fransız müellifinin 103 şiirini Türkçeye çevirip *La Fontaine'den masallar* adıyla neşretti.³¹ Saruhan'ın Ağustosböceği ile Karınca tercümesinde şiirin aslına bağlılığı sarahatle görülmektedir. Mâmafih çevirenin bu hikâyesi gerek Orhan Veli'nin gerek kendi bir çok tercümelerinin yanında (ms. s. 102: İstiridye ile davacılar s. 110: İhtiyar adam ile üç delikanlı) biraz sönük kalmaktadır:

Ağustosböceği ile Karınca

Ağustosböceği, bütün bir yaz
 şarkı söyledi avaz,
 eli böğründe kaldı kış bastırınca.
 Ortalıkta ne bir sinek
 ne bir böcek...
 Komşusuydu karınca,
 Ona gidip «Acım» dedi;
 dayanabilmek için gelecek mevsime dek
 bir kaç buğday borç istedi:
 «— Hayvanların başına yemin ederim,
 ilk harmana kalmaz, öderim,
 hem de faiziyle beraber».
 Borç vermemek karıncanın âdetiydi,
 bu bir kusur, kusursa eğer.
 Borç isteyene sordu yalnız:
 «— Havalar sıcakken ne iş yaptınız?»
 «Siz belki kızacaksınız bana,
 gece gündüz şarkı söyledimdi».

³¹ *La Fontaine'den masallar* (103 masal), Türkçeye çeviren Ahmet Oğuz Saruhan (Ahmet Halit kitabevi İstanbul 1949) s. 5.

«Şarkı mı söylediniz? Oh, ne âlâ,
öylese oynayın şimdi...»

5. Yukarda belirttiğimiz gibi hikâyenin aslında mevcut olan öğünde, Orhan Veli'nin lâkayıt kaldığı gibi Münir H. Egeli de bu ahlâk vaızlığından bıkmış olacak ki kendine has bir şekilde «Yeni Ağustosböceği ile Karınca» şiirini kaleme aldı.³² Şair sekizli hece vezni ve bir kaç tabiriyle Tevfik Fikret'in tercümesini uzaktan hatırlatan³³ bu beytlerinde aslının gidişini tam tersine çevirerek mevzû'a alaylı fakat zehirsiz bir şekil verdi. Üstelik bu buluşunu sade ve iddiasız fakat fikrine uygun bir dil ile işleyebildi:

Yeni Ağustosböceği ile Karınca

Artık herkes bunu bilir,
Ki Ağustosböceği, bir
Cırtlı, zurna sesli
Cam kanatlı, karnı besli
Biçimsiz bir hayvandır.
Sade şarkısı yamandır.
Bu güzel böcek bütün yaz
Elinde sedeften bir saz,
Şarkı söylemiş, eğlenmiş,
Hep cırcır... diye söylenmiş.
Derken sırtı yün abalı,
Eli kocaman sopalı,
Süpürge sakalı apak
Başında kardan bir kalpak,
Poyraz adlı buz atına
Binerek, içi fırtına
Dolu bir ney öttürerek,
Kış baba gelir çatar;
Her yer çamura batar.
Bizim Ağustosböceği
Tükenince yiyeceği
Bir kaç gün ah, vah eder.
Sonra karıncaya gider,

³² 1936'da Ağustosböcekleri ile Karıncalar isimli manzum bir çocuk oyununu yazmış olan Münir H. Egeli'nin bu şiirini şu kitapdan alınmıştır: Türker Acaroğlu, *Çocuk Şiirleri Antolojisi*, Ankara 1944, s. 144. vd.

³³ Bu şiirin, Haydar Ali Dirioz'un de isabetle işaret ettiği gibi Teyfik Fikret'in *Kış Babası* adlı manzumesiyle de (*Şermin* İst. 1330, s. 44 vdd.) yakınlığı vardır.

Bir parça ekmek ister.
 Karınca gülerek der:
 «— Sen bir küçük san'atkârsın
 Başımın üstünde varsın!
 Anbarımda ne görürsen
 Reçel, yemiş, hepsini sen
 İstedğin gibi al ye...
 Sade bana şarkı söyle».

6. Masalımızın mevrû'unu diğer bir şair de başka bir cepheden ele almış ve tamamiyle serbest bir tarzda işlemiştir³⁴. Aşağıda dörtlüğün müellifi kendi şahsiyeti ve üslûbunu tamamiyle göstermeden Zonguldak'ta 1946 yılında daha 24 yaşında iken veremden ölmüş kabiliyetli şair Muzaffer Tayyip Usludur. Sabahattin Eyüboğlu, o zamandan beri neşriyatını tatil etmiş bulunan *Yenilikler* adındaki edebiyat dergisinde onun hatırasına çok anlayışlı ve okunmağa değer bir yazıyı ithaf etmiştir. Ben de makalemi Muzaffer Tayyip Uslu'nun sade, mاسum ve dokunaklı mısra'larından daha güzel bir bitişle bağliyamazdım³⁵;

Gel etme karınca kardeş
 Ağustosböceğine acı
 Onun mu kabahat sanki
 Şarkı söylediye bütün yaz,

³⁴ Yine hikâyemizden mülhem olarak Orhon M. Arıburnu şu şiiri yazdı:

Ağustosböceği
 Karıncalar atlara binmiş
 Arılar bâl yapıyor kovanda
 Bir sağır dünya üzeri
 Herkes kendi avında
 Sen sadece şiir yaz
 Aziz böcek
 Ağustosböceği

(*Yücel mecmuası*, Ekim 1946, sayı 120, s. 14)

³⁵ *Yenilikler*, sayı 4—5, İstanbul 1946. Bu makale içinde şairin kıt'ası da neşredilmiştir. Muzaffer Tayyip Uslu'nun ilk ve bugün artık bulunmayan *Şimdilik* adlı şiir kitabı Zonguldak'ta 1945 de basılmıştır. İşittiğimiz şifahî bir rivayete göre Muzaffer Tayyip bu beyti şu fırsatla söylemiş: Veremden hastalandığı zaman kendisine bakabilmek için bir miktar para borç almak maksadiyle bankalardan birine baş vürmüş fakat şairlik ciddi bir insana yakışmaz mealinde red cevabı almış...